

Onderwijshervormingen in een breed sociaal-cultureel perspectief

Wim Rietdijk

Inleiding: waarover praten we?

Het lukt de verontrusten over de al veertig jaar durende ‘onderwijsstorm’ in het Westen niet om veel greep op de situatie te krijgen. De betrokkenen klagen over vele veranderingen afzonderlijk, maar komen niet met een eigen coherente filosofie. Evenmin willen ze in feite terug naar 1950.

Wat is er in concreto nu vooral veranderd? Laten we enkele hoofdpunten aangeven:

1. Streven naar meer gelijkheid (heterogene groepen, minder nadruk op cijfers, op uniforme examens en op individuele prestatie,...).
2. Minder lijn en systeem bij de meeste vakken in het voortgezet onderwijs (minder grammatica, minder lijn bij geschiedenis, minder deductie en systeem bij de exacte vakken, *playing down* van algemene ontwikkeling,...). Meer ongerichtheid ook in het basisonderwijs, en ‘aansluiting bij de leefwereld van de leerling’.
3. Een verschuiving van het accent van de intellectuele dimensie naar vaardigheden en het sociale (de leerling en niet de leerstof staat centraal, gezamenlijke werkstukken,...).
4. Schaalvergroting en deels bureaucratisering (groot aantal managers, veel vergaderen, bezig zijn met ‘structuren’ in plaats van met welomlijnde leerstof,...).
5. Minder discipline en geen stilte in de klas (veel samenwerking tussen leerlingen, veranderde verhouding leraar-leerling; ‘anti-autoritaire’ geest, groeiende consumptieve en hier-en-nu-gerichtheid, toenemend geweld op school,...).
6. Nadruk op ‘leren leren’ en ‘zelf ontdekken’ (projectonderwijs, minder klassikaal lesgeven, Studiehuis,...).
7. Aansluitend bij 3 – en vooral opvallend in de VS, zoals belicht door David Riesman in *The Lonely Crowd* (1950) – *social adjustment* door veel nadruk op *group-mindedness* en de *other-directed personality*.

Er zijn weinig wezenlijke verschillen qua geest achter de hervormingen in de diverse Westerse landen.

De verontrusten zien door de bomen het bos niet

De zeven punten uit onze Inleiding laten zich als volgt samenvatten: ont-intellectualisering van het onderwijs en verlegging van het accent naar enerzijds vermaatschappelijking (sociale integratie of pogingen daartoe) en anderzijds aansluiting bij de tijdgeest in de vorm van commercialisering, bureaucratisering en consumptiementaliteit (gerichtheid op het hier-en-nu en het incidentele). Hierin past in feite de hele ontwikkeling: van minder lijn in leerstof en lesmethoden, nadruk op vaardigheden en de inefficiëntie van zelf het wiel uitvinden (veel opzoeken en ‘ontdekken’) tot aan Riesmans *other-directedness* en – geen geringe zaak! – de uitspraak van John Cleese: ‘De huidige Amerikaanse tieners behoren tot de minst ontwikkelde mensensoort omdat zij zich voor niets anders interesseren dan wat van onmiddellijk belang is voor hun eigen leven.’ Ook past erin die soort vermaatschappelijking/ont-intellectualisering welke bestaat uit bureaucratie en over-organisatie. Niet intellectuele samenhang en modellen geven de toon aan maar een overvloed van praktische zaken doet dat.

Van dit alles begrijpen onze verontrusten maar weinig. Ze denken veelal zélf niet in termen van coherente modellen, maar eveneens in die van praktische incidentaliteiten, en zien dan middenschool of wat erop lijkt, Studiehuis, projectonderwijs en ongerichtheid veeleer als *ad hoc*-vergissingen van staatssecretarissen en Kamerfracties. Ze hebben het *system in this madness* gewoon niet in de gaten en stellen dus ook geen

visie tegenover die van de ideologen en de macht van de bureaucraten. (Soms hoor je ze wat mompelen over ‘te weinig geld’ of ‘te haastige invoering’.)

Om dat *system* wél te zien moeten we wat dieper kijken dan naar de praktijk van alle dag en de lawine van circulaire. We hebben daarvoor enige sociaal-culturele theorievorming nodig die meer inzicht geeft in een internationaal optredend proces dat althans in ons land het stadium bereikte – in ‘Weer samen naar school’ – dat men zelfs zwakbegaafden in één klas met anderen wil opnemen. We vatten die theorie beknopt samen:

1. In de tijd van Verlichting en Franse revolutie stonden twee kampen tegenover elkaar:

a) De aanhangers van de Verlichting, die de rede, individuele vrijheid en globaal een rationeel waardenstelsel voorstonden en veel verwachtten van weloverwogen initiatieven en prestaties: de mens neme via de rede zijn lot in eigen hand.

b) Adel en geestelijkheid, die daarvan weinig goeds hadden te verwachten voor hun macht en privileges. Hun belang lag meer bij conventie, *Gemeinschaft* (eenheid met hén als spinnen in het web) en aanpassing aan de historisch gegroeide maatschappij en cultuur dan bij individuele zelfredzaamheid door kennis en ratio.

2. Deze historische controverse van de 18e en 19e eeuw is slechts een pregnant en doorzichtig voorbeeld van de meest fundamentele tegenstelling in de (niet al te primitieve) samenlevingen van *alle* tijden (tussen ‘links’ en ‘rechts’), die wel grotendeels de centrale dynamiek van en strijd in die samenlevingen bepaalt of bepaalde:

a) Enerzijds zien we een historisch voortgaande vergroting van het gezag, de toepassingsgebieden en de verfijning van de rede – inclusief een rationalisering van samenlevingen en waardenstelsels – die deels voortkomt uit de economische ontwikkeling. Zo ontstaan ook mede democratisering en ontmythologisering.

b) Anderzijds zijn er krachten die – zoals boven adel en geestelijkheid – daarbij juist géén belang hebben of hadden en meer steunen op historisch of anderszins gewortelde instituten, niet-rationele waarden en gestructureerde menselijke verbanden (familie, kerk, natie, bloedsverbondenheid, kaste, gilden, ...).

3. In onze moderne tijd zou een zo *openlijke* bestrijding van een verlichte pro-rede-positie als via dogma, conventie, mythe, censuur en geweld vóór de 20e eeuw gebruikelijk was, weinig kans maken, hoewel Hitler en Stalin inderdaad nog succes hadden door de ideologische en bureaucratistische manipulatie tot een ware kunst te verfijnen. Zulke subtiele manipulatie is heden ten dage, bij een ontwikkelder publiek dan weleer, ook inderdaad onmisbaar voor succes bij dubieuze machtsvorming: opdat de achterliggende belangen niet worden herkend doordat de wateren voldoende troebel blijven. Vandaar dan ook – zo gaat mijn theorie verder – dat de maatschappelijke krachten en ideologisch verwante culturele tendensen die zich (als vanouds) keren tegen al te consequente en substantiële rationaliteit en een rationeel waardenstelsel, en tegen velerlei vormen van ontmythologisering en ontmaskering, nu meer *indirecte* methoden benutten om die ratio en zulke waarden qua invloed begrensd te houden! Opmerkelijke voorbeelden vormen hier de ideeënwerelden rondom posities en situaties zoals:

a) ‘De Verlichting is grotendeels mislukt.’ (Denk hierbij ook aan Adorno’s en Horkheimers *Dialektik der Aufklärung*, 1947.) Over schuldigen wordt zelden gesproken, laat staan dat hun verwijten worden gemaakt. (M.a.w., men is ook niet heel rouwig om de ‘mislukking’.)

b) ‘Rede en wetenschap zijn buiten staat om de grote levensvragen te beantwoorden.’ (Wittgenstein: ‘Wij menen dat zelfs als alle *mogelijke* wetenschappelijke vragen beantwoord zijn, onze levensproblemen nog in het geheel niet zijn aangeroerd.’)

c) ‘De samenleving is onmaakbaar.’ (Brillen, woningbouw en genetische manipulatie zijn de betrokkenen onbekend.)

d) Een reeks dominerende anti-rationalistische filosofieën, zoals existentialisme, postmodernisme of het structuralisme van Foucault. (‘De rede kan geen aanspraak maken op superioriteit boven de krankzinnigheid’; Foucault bleef desondanks na Freud tweede op de *citation list* van alle denkers.)

- e) Relativisme: waarheid en/of goed en kwaad bestaan niet objectief; elk argument staat of valt met buiten-rationele ‘premissen’. (Wat die precies zijn pleegt onduidelijk te blijven.)
- f) Moderne incoherente kunst, waarin ontregeling van verstand, gevoel of ethiek welhaast tot systeem werden. (‘Een nieuwe kijk op de werkelijkheid.’)
- g) Troebel water door gecompliceerde regels en procedures en ondoorzichtige bureaucratie.

4. Het voordeel van de uiteengezette sociaal-culturele basistheorie is nu dat zich door haar een zeer groot aantal anders onbegrijpelijke verschijnselen coherent en vrij eenvoudig laat verklaren. Daartoe behoren, naast de boven kort aangeduide zeven fenomenen, vrijwel alle aspecten van wat wij kennen als de onderwijsvernieuwing. Men dient in dit verband ook te beseffen dat wezenlijke onderdelen van de hervormingen zo vérgaand absurd zijn – denk hier bijvoorbeeld aan *mixed-ability*-klassen (inclusief zwakbegaafden), sterke reductie van lijn en systematiek bij wiskunde tot en met geschiedenis of het moeizaam laten opzoeken van informatie in plaats van deze in kernachtig-transparante en coherente leerboeken aan te bieden – dat er wel verborgen bedoelingen achter *moeten* zitten, omdat eventueel veronderstelde gezond-verstandmotieven hier geen enkele verklaring bieden.

‘De groep’ als nieuwe religie

Mijn centrale punt is dus dat de onderwijshervormingen van de laatste veertig jaar, zoals eerder aangegeven, precies passen in onze reeks anti-verlichte verschijnselen van 3, d.w.z. in een veel *algemener* ‘contrarevolutie tegen de rationaliteit’, die deels ook een reactie vormt van de manipulators en ideologen op de Prometheïsch-rationele maatschappijontwikkeling en reële vooruitgang. We zien een gepousseerde tendens, weg van rede en kennis en naar de sociale dimensie, Riesmans *other-directedness* en een centraal stellen van ‘de mens en zijn relaties’. De bedoelde anti-verlichte reactie wenst geen rationeel-coherent systeem, ook niet als kompas in het leven, maar in plaats daarvan optimale aanpassing, wendbaarheid en ‘meedoen’. We zien hier conformisme ten behoeve van de *huidige* gevestigde belangen via het diffuse *other-directed*-sociale, zoals eerder aanpassing werd nagestreefd aan die van adel en geestelijkheid via *Gemeinschaft*, instituten, dogma’s en censuur. De ont-intellectualisering tendert er mede toe het geestelijk onafhankelijke individu en zijn coherente denkvermogen te veranderen in een sociaal radertje dat, vergeleken met historisch eerdere religieus of totalitair gerichte groepen, de laarzen voor pantoffels en *Gemeinschaft* voor sociale vaardigheden en *adjustment* heeft verruild. Het is een uitingsvorm van de huidige variant van anti-Verlichting en irrationele establishment-macht, die verder onbewust ook de ideologische en andere strijdmiddelen van a)–g) gebruikt en grotendeels te beschouwen is als opvolger van de eerdere religie en meer autoritaire ‘rechtse’ ideologie.

Als je mensen geen wetenschappelijk-coherent kader laat als basis voor een rationele levensvisie, dan blijven hun niet veel andere over dan irrationele, en verder ‘de groep’, het hier en nu, het incidentele en de consumptie. Vandaar ook een algemene *de*-accentuering van nadenken, coherentie en discipline, en vervanging daarvan door het sociale – de mens, de relatie, de groep – als gesecculariseerde nieuwe religie, zij het een humanere dan eerdere gelijkschakelingen. Iemand zei eens: ‘Nationalisme is een manier om velen zich te doen inzetten voor de belangen van weinigen’. Wel, dat geldt voor andere ‘saamhorigheden en solidariteiten’ evenzeer in hoge mate. Denk ook aan de algemene schroom om substantiële taboes te schenden: ‘Wat zullen de anderen wel niet denken!’ Geen wonder dat onze verontrusten voor al deze manipulatie geen partij zijn...

Is ons betoog geen complottheorie? Jazeker, als je *onbewuste* drijfveren en tendensen er eveneens bij betreft, is het dat stellig. Maakt dat het ongeloofwaardig? Wel, hoe kwam het dan dat de oude Grieken 800 jaar volhielden dat de goden leefden op de Olympus, terwijl tegelijk niemand eens een kijkje ter plaatse ging nemen? Zou het toenmalige establishment die nuttige mythe wellicht niet helemaal hebben geloofd, maar haar toch, als onbewuste belangenbehartiging, in stand hebben gehouden? En hoe ontstond de menselijke taal? Toch niet doordat men haar, met alle consistente grammatica enzovoort, bewust uitdacht! Nee, onbewust-consistent vormde zich historisch – als ‘complot’ – wat in een behoefte voorzag,

net zoals andere cultuurbestanddelen zich ontwikkelden. Helaas waren vele daarvan – nogal wat orthodoxieën, conventies en rechten van hoge heren tot en met autoritarisme, vrouw-onvriendelijkheid en seksuele onderdrukking – toegesneden op belangen van machtigen. Niet als *bewust* complot, maar het kwam de leiders allemaal wel erg goed uit – een *survival of the fittest* van machts- en manipulatie-instrumenten... Wel, mijn stelling luidt nu dat dit recentelijk ook weer zo ging en gaat bij de punten a)–g) én de onderwijspolitiek.

Ook de massa heeft behoefte aan ‘saamhorigheid’

‘De meeste mensen zijn er meer op uit om gezellig in een kring te zitten dan om de waarheid te leren kennen,’ zo werd eens door iemand gezegd. Een ander – Eric Hoffer in *The True Believer* (1989) – betoogt het meer wetenschappelijk. Hij redeneert als volgt: de mens zonder steun van krachtige sociale verbanden wordt door vrijheid en onafhankelijkheid sterk geconfronteerd met frustraties, mislukkingen en tekortkomingen waarvoor hij alleen zichzelf verantwoordelijk kan stellen. Geloof en *Gemeinschaft* van weleer boden daartegen een zekere bescherming: men droeg zijn ‘zelf’, wensen en vrijheid in hoge mate over aan iets groters en was dan van veel verantwoordelijkheid af. Hoffer verklaart daaruit veel recente hang naar totalitaire systemen: de enkeling kan er zijn onafhankelijke zelf, vrijheid en verantwoordelijkheid aan overdragen (‘Du bist nichts, dein Volk ist alles!’).

Vergelijk nu weer wat we eerder schreven over *Gemeinschaft* en nationalisme. Hoffers grondidee kan namelijk goed worden gebruikt om een tweede oorzaak van de onderwijsmalaise te begrijpen, naast de reeds behandelde die stelde dat ónze ‘adel en geestelijkheid’ ook op het terrein van het onderwijs een ‘contrarevolutie tegen de rede’ uitvoeren, deels gericht op vermaatschappelijking (en consumptie). Hoffers totalitaire verleiding bestaat immers uiteraard ook in een meer tamme, liberaal-democratische variant, als behoefte bij velen die daardoor neigen tot *group-mindedness* en *other-directedness* en best wel voelen voor dat gezellige, sociale en ‘geen-tweedeling-in-de-maatschappij’- onderwijs. Daarbij gaat men ook uit van sociale in plaats van genetische bepaaldheid van de leerling, wat opnieuw veel verantwoordelijkheid en frustratie wegneemt: niemand is echt dom, maar sommigen hadden sociaal gewoon pech. Luister naar Balkenende over ‘saamhorigheid’ en naar Lubbers en Kok over ‘met elkaar’; vergelijk ook de gevoelens rondom koningshuis en oranje in de sport...

Zoals vaker in de geschiedenis, sloten elite en massa een psychologisch compromis, waarbij macht en geborgenheid werden uitgeruild. Daarbij ging veel mis, omdat de dingen onbewust-manipulatorisch gebeurden. Ons onderwijs vormt een recent voorbeeld...

Ten overvloede: enige aanvullende overwegingen

Er valt naast onze twee hoofdverklaringen – 1. establishments en belangengroepen zijn deels nog steeds (verhuld) anti-verlicht en pro-*group-mindedness*; 2. ook de massa is graag geborgen in ‘iets groters’ – niet veel meer uit te leggen over datgene wat al decennia in het onderwijs gebeurt. Over middenschool, Studiehuis, het verlaten van de deductieve methode in de wiskunde en van de lijn in de geschiedenis. Over ‘Weer samen naar school’ en het schrappen van de woorden ‘dom’ en ‘lui’ uit de onderwijsdiscussie. Over de introductie van managers en grootschaligheid in de scholen. Immers, de absurditeit van heterogene klassen waar de leraar aan elk groepje de dingen weer anders moet uitleggen, van het via veel tijdverlies ‘zelf ontdekken’ van Napoleon en de stelling van Pythagoras, en van het eindeloos vergaderen waartoe leraren worden gedwongen, die absurditeit gaat zo ver, dat zonder de anti-intellectualistische en pro-*other-directedness*-ideologie niemand ooit op het idee ervan zou zijn gekomen.

Enkele onorthodoxe overwegingen verdienen hier toch nog aandacht:

- Mijn eigen HBS-A en -B van eertijds telde 240 leerlingen. De directeur had ook een halve lesbaan, ging om kwart voor vier met de leerlingen naar huis en had daar, naar eigen zeggen, niets meer te doen. Er was één conciërge/amanuensis, die tegelijk de administratie deed, inclusief het schrijven van de rapporten. Er

waren drie lerarenvergaderingen per jaar. Het aantal lerarenvergaderingen zou ook tegenwoordig tot drie of vier kunnen worden beperkt: driemaal over rapporten en eenmaal over eventuele algemene zaken.

- Goed onderwijs bestaat uit duidelijk uitleggen, helder-coherente boeken gebruiken, volstrekte stilte in de klas, op tijd proefwerken geven en selecteren. Besef dat wie bij het volgen van zulk onderwijs problemen heeft, óf te dom is (of anders begaafd), óf te lui, óf psychologische hulp heeft.
- Als geen of een laag schoolgeld wordt gevraagd, bestaat er al gelijkheid van kansen. Het is verder volstrekt logisch dat kinderen uit lagere milieus intellectueel gemiddeld minder presteren: hun ouders zijn juist lager geschoold omdat hun genen iets hogers niet toelieten. (Vergelijk onder meer C. Murray & R. Herrnstein, *The Bell Curve* (1994): wat mensen verdienen correleert sterk met hun IQ, ook interraciaal; een zwarte en blanke met gelijk IQ plegen ook evenveel te verdienen.)
- Een adequaat onderwijssysteem valt vrij eenvoudig te realiseren. Herstel het onderwijs zoals het was in het Nederland van 1950. Geef bovendien 10 uur instructie in eenvoudig computergebruik. Voeg de toenmalige Duitse leerlingen-praktijkstages toe (verdere scholing van ambachtsschool-leerlingen in de bedrijfspraktijk), evenals één top-universiteit zoals er bestaan in de VS, die op eindexamencijfers selecteert.
- De totale desinteresse en conformering aan ideologie en bureaucraten-‘deskundigen’ van het Nederlandse parlement blijkt al hieruit dat Basisschool en Studiehuis door de Tweede Kamer met algemene stemmen werden aangenomen.

Ten slotte: een advies aan de verontrusten

Het heeft geen zin om ‘in gesprek’ te blijven met de hervormers, die immers niet worden geleid door argumenten. Een enquête wees indertijd uit dat de voorkeuren en ideeën van de meeste PvdA-kiezers overeenkwamen met het *programma* van DS’70, een afsplitsing van die partij. Ze stemden echter PvdA, omdat deze partij de gewone man de overtuiging gaf, voor zijn belangen en denkwereld op te komen. Concrete voorkeuren over misdaad, onderwijs enzovoort deden er dan niet zoveel meer toe. In dit kader nu raad ik goedwillende verontrusten aan:

- 1) Praat niet meer over details en praktische kwalen in het onderwijs, zoals geld, klasse-grootte, bureaucratische uitwassen etc.
- 2) Concentreer je kritiek – in het licht van het boven uiteengezette – op slechts één volkomen nieuw punt: de gehele onderwijs-‘vernieuwing’ is een *radicaal rechts-conservatief geestesproduct* dat zich – nu indirect – keert tegen een consequente doorvoering van de Verlichting en tegen de verhoging van intellectuele kwaliteit en innerlijke onafhankelijkheid van het individu die daarbij passen. Leg uit dat de *mindlessness*, het oppervlakkige conformisme en de consumptiegerichtheid van het Amerikaanse *high school*-klimaat precies datgene vormen wat de ‘vernieuwers’ ook hier bewerken, in het belang van gevestigde machten. En verder in het belang van managers en ‘deskundigen’ die voortdurend (onoplosbare) problemen zien of scheppen om werk en competentie te creëren, zoals het bereiken van meer gelijkheid van *uitkomsten* (‘gelijke kansen’, ‘emancipatie’, ‘wegwerken van achterstandssituaties’). Dit moeten de vooruitstrevenden gaan uitleggen, in het kader van een meer algemene bestrijding van het huidige conservatisme, dus ook op andere terreinen dan het onderwijs. Leg uit dat ook nu weer verholde gevestigde belangen aan het anti-verlichte in kwestie ten grondslag liggen, *zoals bijna steeds in de geschiedenis*. De bevolkingen van toen doorzagen dat niet. Maar heeft ook u zich niet weer massaal door de kretten (‘progressief’, ‘geen tweedeling’, ‘de leerling centraal’,...) in de luren laten leggen?

Dr. C.W. Rietdijk is wis- en natuurkundige, oud-docent in het middelbaar onderwijs en cultuurfilosoof. Dit artikel is overgenomen uit de bundel Steeds minder leren. De tragedie van de onderwijshervormingen. ISBN 90 74328 90 3. Uitgeverij IJzer. 27,95 euro.